

ЖИНОЯТ ИШИНИ СУДГА ҚАДАР ЮРИТИШДА ТОРТИШУВ ЭЛЕМЕНТЛАРИ

Махмадиёрова Хумора Ўктамовна

ЖИБ Тошкент шаҳар Чилонзор туман суди

судья ёрдамчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7115072>

ARTICLE INFO

Received: 22nd September 2022

Accepted: 24th September 2022

Online: 27th September 2022

KEY WORDS

процессуал шакл, унификация қилиш, дифференциациялаш, суриштирув, дастлабки тергов, терговга қадар текширув.

ABSTRACT

Ушбу мақолада жиноят ишини юритиш шакли, унинг мазмуни, таркиби, аҳамияти ҳақида сўз боради. Бугунги кунда жиноят-процессуал шаклни такомиллаштириш, терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов, биринчи инстанцияда, апелляция, кассация инстанцияларида иш юритиш тартибини замон талабларига мослаштириш суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бирига айланган. Шунинг учун мақолада процессуал шаклларни дифференциациялаш ёки унификация қилиш масалалари ҳам атрофлича муҳокама қилинган. Шу билан бирга, ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибаси орқали мазкур институтни ривожлантириш юзасидан асослантирилган таклифлар ҳам ишлаб чиқилган.

Жиноят ишини судга қадар юритишнинг қандан шаклда мавжуд бўлиши процессуал ҳуқуқ назариясида олимлар томонидан доимий равишда ўрганилиб борилади. Тергов сифатини оширувчи ва ҳақиқатни аниқлашни осонлаштирувчи янги тартиб-қоидаларни хориж тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда миллий қонунчиликка жорий этиш, унинг самарали ишлаб кета олишини илмий, амалий жиҳатдан асослантириш жуда муҳим. Жиноят ишини юритишга оид аксарият халқаро стандартлар ҳам асосан судда иш юритиш, одил судовни таъминлашга қаратилган бўлиб, судгача

бўлган даврга кўп ҳам эътибор қаратилмаган. Бундан халқаро стандартлар кўпроқ англо-саксон ҳуқуқ тизимига кирувчи давлатлар томонидан ишлаб чиқилган бўлиши керак, деган хулоса қилиш мумкин. Жиноят ишини судга қадар иш юритишнинг моҳияти бир қатор процессуалист олимлар томонидан тадқиқ этилган бўлиб, жумладан К.А.Наумовга кўра, судга қадар иш юритиш процессуал қонунчиликда ўрнатилган тартибда ва муддатларда процесс иштирокчилари томонидан амалга ошириладиган, жиноят ҳақида берилган хабарларни текшириш билан

бошланадиган ва иш қўзғатишни рад этиш ёки жиноят ишини тугатиш ёхуд ишни судга юбориш билан тамомланадиган фаолият ҳисобланади. Худди шундай таърифни И.В.Макеева ҳам бериб ўтган . Б.Я.Гаврилов эса замонавий шаклдаги судга қадар иш юритишни далилларни олдиндан суд учун мустақамлаб қўйиш (депонирование) ва айб эълон қилиниши мумкин бўлган шахсни аниқлашга хизмат қилишини айтиб ўтган . Ўзбекистон Республикасида жиноят ишини судга қадар юритиш иккита мустақил босқичларни ўз ичига олади: терговга қадар текширув ва тергов. Мазкур босқичлар ўзларининг вазифалари, иштирокчилар доираси, жиноят-процессуал муносабатлар хусусияти, амалга оширилувчи процессуал ҳаракатлар ва улар сўнггида қабул қилинадиган қарорлар турлари бўйича бир-биридан фарқланади. Терговга қадар текширув жиноят ҳақида келиб тушган аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотларни ўрганиб, кўрсатилган важларда жиноят юз берган ёки бермаганлигини белгилаб берса, тергов қўзғатилган жиноят иши бўйича иш ҳолатларига аниқлик киритиб, ҳақиқатни аниқлашга қаратилган бўлади. Суриштирув ва дастлабки тергов эса жиноят ишини тергов қилиш шакллари сифатида жиноят иши қўзғатилган вақтдан бошланади ва иш айблов хулосаси ёки далолатномаси билан судга юборилиши билан ниҳоясига етади.

Ўзбекистон Республикасида жиноят ишини судгача юритиш романа-герман (аралаш) моделининг элементларини тўлиқ ўзида акс эттириб, унда шахсни қидириш ва унга

нисбатан айблов шакллантирилишига асосий эътибор қаратилган ҳамда англо-саксондан фарқли равишда томонларнинг ўзаро тортишувига асосланмаган. ЖПКнинг 25-моддасига кўра фақатгина фақат судда ишларни юритиш тортишувга асосланган. Чунки терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов жиноят ишини юритишга масъул мансабдор шахсларнинг тўлиқ назорати остида олиб борилади ва уларнинг процессуал ваколатларини ҳимоя позициясидаги шахсларнинг далилларни тўплаш ва далилларга баҳо бериш билан боғлиқ ҳуқуқлари билан солиштириб бўлмайди. Бироқ, Н.В.Булановага кўра, судга қадар иш юритишда ҳам тортишув элементлари мавжуд бўлиб, бу дастлабки тергов ва суриштирув устидан суд назоратида кўринади . Мазкур турдаги назорат жиноят ишини судга қадар юритишда тортишувни таъминловчи кафолат саналади . Аммо бир қатор процессуалистлар фикрича, суднинг бу босқичдаги ишни мазмунан кўриб чиқиш имконияти чекланганлиги сабабли суд назорати тортишувчанликни қамраб ололмайди . А.В.Смирнов эса прокурор айблов ва ҳимоя тарафлар ўртасида арбитр вазифасини бажарувчи, зарурат бўлганда терговчиларнинг хатоларини бартараф этувчи шахс эканлиги таъкидлаб, прокурор назорати ҳам судга қадар иш юритишда тортишувнинг кучайишига хизмат қилишини билдирган . Прокуратура давлат айблов ҳокимияти органи ва судда давлат айбловини қўллаб-қувватловчи тузилма эканлигидан келиб чиқадиган бўлсак, процессуалист олимнинг фикрларига қўшилиб

бўлмайди. Бизнингча, суриштирув ва дастлабки тергов устидан прокурор назоратининг мавжудлиги тортишувчанликни таъминлаб бермайди.

Бугунги кунда юқоридаги икки судга қадар иш юритиш моделлари бири-бирдан ижобий ютуқларни ўзлаштирган ҳолда такомиллашиб бормоқда. Баъзи манбаларда ҳаттоки англо-саксон моделнинг ижобий жиҳатлари ўрганилиб, давлатлар қонунчилигини кескин ўзгартирган ҳолда унга ўтиш бўйича ҳам бахс-мунозаралар бўлиб туради. Б. Я. Гаврилов эса замонавий шаклдаги судга қадар иш юритиш жуда бюрократлашган ва харажатли эканлигини ўз тадқиқотида асослаб берган.

Мазкур фикрни қўллаб-қувватловчилар судга қадар иш юритишни тўлиқ

тортишувчанликка ўтказиб, ҳимоячига терговчи, суриштирувчилар билан параллел равишда процессуал ҳаракатларни амалга ошириб, мустақил равишда далилларни тўплаш ваколоти берилишини таъкидлашади. Бироқ, юқоридаги олимлар англо-саксон моделга ўтишнинг ютуқларини, қайси муаммоларни қай даражада бартараф эта олиши юзасидан амалий асослантирилган таклифларни бера олишмаган. Бизнингча, судга қадар иш юритишнинг англо-саксон моделидаги тортишувни ёппасига жорий жорий этиш иш юритувининг издан чиқишига олиб келади. Ундан кўра мавжуд институтларни такомиллаштирган ҳолда суриштирув ва дастлабки терговда тортишув элементларини кучайтириш зарур.